

A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL¹

Egy levél és egy párbeszéd

Tisztelt Uram,

igaza van: együtt voltam fiával élete utolsó napjaiban. Amikor hazajöttem – tudja, nővérem öngyilkossága után olyan állapotban voltam, hogy el kellett utaznom –, ezt a kártyáját találtam otthon: „Ne várja, Márta, hogy felkeressem magát. Jól vagyok. Dolgozom. Nem kellene emberek. Szép magától, hogy értesített megérkezetről. Maga jó – mint mindig; a maga szemében én még »ember« vagyok. De csalódik.” Nyugtalanra tett ez a levél, és még aznap elmentem hozzá.

Szobájában találtam, íróasztalánál; nem volt rossz színben, és úgy látszott, mintha vonásainak és beszédmódjának dúltsága, mely a katasztrófa után olyan ijesztően hatott, már megszűnt volna. Egyszerűen és világosan beszélt; keményen. Sokáig voltam nála, és most megpróbálom Önnek beszélgetésünk velejét megírni; azt hiszem, sokat meg fog értetni Önnel is. Az én emlékemben szinte gyötrően tiszta és világos az ő tette, és rejtélyes előttem, hogy nem láttam előre, nem tartottam tőle, hanem hogy megnyugodva távoztam el tőle.

Melegen köszöntött, és sokat beszélt utazásomról, Pisáról, a Campo Santóról, az *Utolsó ítélet* kompozíciójáról ugyanolyan teljes odaadással és belemélyedéssel, mint ahogy ilyen dolgokról mindig beszélni szokott. Közben néha az volt az érzésem, és most egészen az, hogy nem akart magamagáról beszélni; tudta, hogy velem csak őszintén lehet beszélnie, és azt nem akarta. De lehet, hogy ez már túlzás; mindig abban az irányban magyarázzuk a dolgot, amelyben a számunkra legfontosabb van. De emlékszem, hogy éppen az allegorikus festészet lehetőségéről beszélt, mikor én félbeszakítottam azzal a kérdéssel, hogy mit csinált az utolsó időben. Azt mondta: „Megvoltam, köszönöm.” És kis szünet után: „Megvoltam és megvagyok. Most világosság van már bennem.”

„Világosság?”

Élesen nézett rám, azután egyszerűen és nyugodtan felelt: „Igen, világosság. Tudom, hogy én okoztam az ő halálát.”

Ijedten ugrottam fel: „Maga? Hiszen tudja, hogy –”

„Hagyjuk ezt, Márta. Persze hogy tudom. Most tudom, miután minden megtörtént, és mi mindenről értesültünk, ami megtudható volt. De hogy nem tudtam...”

„Nem tudhatta.”

„Nem. Éppen ez az: nem tudhattam.”

Kérdően és csodálkozva néztem rá. Ő nyugodtan felelt:

„Legyen kissé türelemmel, Márta, és ne tartson örültnék. Megpróbálok mindent megmagyarázni magának. De kérem, üljön le. – Tudja körülbelül, hogy mi volt köztünk...”

¹ Lukács György legszemélyesebb hangú kivetített belső meditációja, melyet a barátnője, Seidler Irma öngyilkossága miatt érzett lelkiismeretfurdalás váltott ki belőle. Itt fogalmazza meg legélesebben alkotás és élet egymást kizáróan felfogott viszonyát és a közöttük való kényszerű választás következményeit. Az általa megvetett „közönséges élet”-tel szemben két lehetséges utat mutat be: a jóság kegyelmét és a mű megalkotásának magát teljesen alárendelő, a „lelki szegénységet” vállaló magatartást. Dialógusbeli alteregója bűnösnek ítéli magát, mert a katasztrófát nem látta előre és nem tudta elhárítani. A jósághoz nem adatott meg a tehetsége, a második utat viszont nem vállalta következetesen: nem lett volna szabad szerelmi viszonyba bonyolódnia. A „bűn” – pontosabban a szükséges bűn – problémája fontos eleme e gondolatmenetnek (mindenekelőtt a mű „embervér fundamentumának” tételezésével), ami a tízes évek Lukács-esszéinek egyik vezérmotívuma lesz. [V. A.]

„Tudom. Maga a legjobb barátja volt. Talán az egyetlen barátja. Gyakran beszélt erről. S én csodálkoztam néha rajta, hogy ez a viszony lehetséges. Maga bizonyára sokat szenvedett.”

Halkan és kissé megvetően felnevetett: „Túlbecsül engem – mint rendesen; és ha nem is –? Meddő, vak és reménytelen volt az a szenvedés, az bizonyos.”

Kissé zavarban voltam. „Hát, ami azt illeti – eredménytelen... Ki segíthetett volna itten? Ki tudhatott itt valamit? És maga, mert nem tudott valamit, amit senki sem sejtethetett, megvádolja magát avval, hogy –, nem, ezt az oktalanságot ismételni sem akarom.” Tovább akartam beszélni, de nyugodt és egyszerű tekintete rám esett; nem bírtam ki, hallgatnom kellett, és a földre néztem.

„Mért fél annyira a szavaktól, Márta? Igenis – én vétkes vagyok az ő halálában; Isten előtt, természetesen. Az emberi erkölcs minden törvénye szerint ártatlan vagyok – sőt ellenkezőleg, lelkiismeretesen teljesítettem minden kötelességemet. (Ez utóbbi szót nagy megvetéssel ejtette ki.) Én mindent megtettem, amit tehettem. Beszélgettünk volt egyszer segíthetésről és segíteni akarásról, és ő tudta, hogy nincs semmi, amit hiába kívánt volna tőlem. Csakhogy nem kívánt semmit, és én nem láttam és nem hallottam semmit. Hallgatásának hangos, segítségért kiáltó szava számára nem voltak füleim; leveleinek életörömmel teli hangjához igazodtam. És ne mondja, kérem, hogy nem tudhattam semmit. Talán igaz – de nekem mégis tudnom kellett volna. Az ő hallgatása messzire hangzott volna az országokon keresztül, melyek elválasztottak, ha megadatott volna nekem a jóság kegyelme. És ha itt lettem volna? Hisz maga a pszichológiai éleslátásban, Márta? Láttam volna talán valami fájdalmas vonaglást az arcán, és valami új remegést hallottam volna ki a hangjából. De mit tudtam volna meg abból? Az emberismeret csak szavaknak és jeleknek magyarázata, és ki tudhatja, hogy azok igazak-e, vagy hazugak. És egy bizonyos: saját törvényeink szerint magyarázzuk azt, ami a mások örök ismeretlenjében történik. De a jóság, az kegyelem. Emlékezzék csak, hogy Assisi Szent Ferencnek miképpen lesznek nyilvánvalóvá mások gondolatai. Ő nem találja ki azokat; nem, megnyilatkoznak neki. Jeleken és magyarázatokon túl van az ő tudása: ő jó, ő ezekben a pillanatokban maga a másik. Ugye, maga is vallja régi meggyőződésünket még, hogy ami egyszer valóság volt, az egyszer s mindenkorra lehetségessé vált – amit valaha ember teljesített, azt mint teljesíthető kötelességemet kell mindörökre követelni magamtól, ha nem akarom magamat az emberek sorából kizárni.”

„De hiszen maga mondotta: A jóság kegyelem! Hogy követelhetnök azt? Nem káromlás-e az, hogy maga szemrehányásokat tesz magának, mert Isten nem tett csodát magával?”

„Nem jól értett, Márta. A csoda megtörtént már, és nekem nincs jogom másikat követelni, avagy miatta panaszkodni. Nem is teszem. Amit magamról mondtam, az nem panasz, az csak ítélet. Én csak ennyit mondok: ilyen természetű a létezésem – és nem mondom, amit szintén mondhatnék: de én nem vállalom. Itt az életről van szó. Élet nélkül is lehet élni. És kell is gyakran. De akkor tudatosan és világosan kell annak történnie. Persze a legtöbb ember élet nélkül él, és észre sem veszi. Az ő életük csak szociális, csak emberközi; ezek, lássa, meg tudnak lenni kötelességekkel és azok teljesítésével. Sőt számukra a kötelességek teljesítése életük magasabbra emelésének egyetlen lehetősége. Mert minden etika formális: a kötelesség posztulátum, forma – és minél tökéletesebb valamely forma, annál sajátabb életet él, annál messzebb esik minden közvetlenségtől. A forma olyan híd, amely elkülönít; híd, melyen megyünk és jövünk, és mindig magunkba érkezünk, egymással sohasem találkozáva. Azok az emberek azonban amúgy sem tudnának kilépni

magukból, mert egymással való érintkezésük legjobb esetben pszichológiai jelmagyarázat, és csak a kötelesség szigorúsága ad életüknek – ha nem is mély és bensőséges, de mégis – szilárd és biztos formát. Az eleven élet a formákon túl, a közönséges pedig a formákon innen van, és a jóság a kegyelem, hogy e formákat eltörhessük.”

„De ez a maga jósága”, kérdeztem tőle kissé aggódva, mert féltem a következtetésektől, melyeket e teóriából vonhatna, „– ez a jóság is nem csak posztulátum-e? Van-e egyáltalán ilyen jóság? – Én nem hiszem” – tettem hozzá kisvártatva.

„Maga nem hiszi, Márta”, mondta ő csendes mosollyal, „és lássa, éppen maga törte így szét most a formákat... Maga keresztüllátott rögtön az én alacsonyágomon. Maga látta, hogy mások, hogy a maga szavával akarom magamat a gondolatom tarthatatlanságáról meggyőztetni, mert saját elhatározásomból elhagyni nem merem.”

„És még ha ez igaz volna is – esküszöm, hogy csak a maga idegessége és hipochondriája teremthetett ilyen gyanút –, de feltéve, hogy igaz volna, ez az igazság volna a legerősebb argumentum állítása ellen. Ha megnyugtani akartam volna – milyen eredménnyel? Nem gyanúját szítottam-e csak, nem önvádjait nehezítettem-e csak?”

„Mit törődik a jóság a következményekkel? Végezzük munkánkat, ez a kötelességünk, és ne áhítozzunk gyümölcsei után – ezt mondják az indusok. A jóság haszontalan, valamint ok nélkül való. Mert a következmények a külső, velünk nem törődő mechanikus erők világában vannak, és tetteink motívumai a pszichológiai jelek világából, a lélek perifériájáról erednek. A jóság azonban isteni, a jóság metapszichológiai. Ha megjelenik bennünk a jóság, akkor a paradicsom valósággá lett, és bennünk felébredt az istenség. Hát azt hiszi, hogy ha a jóságnak még foganatja is volna, mi emberek volnánk még? Hogy a tisztátalan és élettelen élet e világa megállhatna még? Hiszen ez a mi határunk, ember-mivoltunk princípiuma. Emlékszik-e, hogy mindig mondtam, hogy csupán azért vagyunk emberek, mert csak műveket tudunk alkotni, mert csak boldog szigeteket bírunk varázsolni, a boldogtalan meg-nem-nyughatás és az élet piszkos árja közepébe. Ha a művészet formálhatná az életet, ha a jóság tetté válhatnék – akkor istenek volnánk. »Miért mondasz engem jónak? Nincsen senki több jó az egy Istennél«, mondja Krisztus. Emlékszik Szonyára, Miskin hercegre, Alekszej Karamazovra Dosztojevszkij alakjai közül? Azt kérdezte az imént tőlem, vannak-e jó emberek. Íme, itt vannak. És lássa: az ő jóságuk is terméketlen, zavart teremtő és következmény nélküli. Érthetetlenül és félreértetten mered ki az életből éppen úgy, mint egy magányosan nagy műalkotás. Kicsodán segített Miskin herceg? Nem inkább tragédiákat hintett szét, amerre járt? Pedig bizonyára nem az volt a szándéka. Az ő világa túl fekszik a tragédiáén, mely tisztán etikus, vagy ha úgy akarja, tisztán kozmikus, de Miskin herceg mindenképpen túl van rajta, valamint Kierkegaard áldozó Ábrahámja elhagyta a tragikus konfliktusok és hősök világát: az áldozó Agamemnonét. Miskin herceg és Aljosa jók – mit jelent ez vajon? Nem tudom másképp megmondani, mint így: megismerésük tetté lett, gondolkodásuk elhagyta a megismerés pusztán diszkurzív² voltát, az ő embernézésük intellektuális szemléletté lett: ők gnosztikusai³ a tettek világának. És erre nincsen, és nem is lehet teoretikus magyarázat, mert az ő cselekvésükben minden teoretikus lehetetlenség a valóságban megvalósulttá lett. A jóság valami mindenén átsugárzó megismerése az embereknek, melyben alany és tárgy összeesnek. A jó ember nem magyarázza a másik lelkét, hanem olvas benne, mint a magáiban, ő egy

² (itt) elbeszélhető [V. A.]

³ a jó és a rossz dualizmusát valló, a magasabb isteni szándékok beavatott ismerői [V. A.]

lett a másikkal. Ezért csoda a jóság. Csoda és kegyelem és megváltás. A mennyek földre szállása. De ha úgy akarja: a valódi élet, az eleven élet – hogy alantól fel-e, vagy felülről lefelé, az mindegy. A jóság elhagyása az etikának; a jóság nem etikai kategória. Egyetlen következetes etikában sem fogja megelégni. És ez helyes így. Mert az etika általános, kötelező, és az embertől idegen. Az etika az ember első, legprimitívebb magakiemelése a közönséges élet káoszából, eltávolodása magától, empirikus állapotától. A jóság azonban visszatérés a valódi életbe, igazi hazatalálása az embernek. Mit bánom én, melyik életet nevezünk életnek. Arról van csak szó, hogy e kétféle életet szigorúan elválasszuk egymástól.”

„Értem magát, úgy hiszem – talán jobban, mint maga saját magát. Maga szabadjára eresztette szofisztikáját, hogy mindabból, amit nélkülöz, valami pozitívumot, valami csodát teremthessen. Hiszen maga is bevallja, hogy még egy ilyen jóság sem segített volna itt semmit...”

Hevesen félbeszakított: „Nem! Azt nem mondtam. Csak azt mondtam, hogy a jóság nem garanciája a segíteni-tudásnak, azonban bizonyossága az abszolút és látó segíteni-akarásnak. Ellentéte ez valamely sohasem realizált segítség kötelességszerű felajánlásának. Nincsen garancia – bennem azonban világos: ha bennem jóság lakoznék, ha én ember volnék – megmenthettem volna őt. Hiszen maga tudja: hányszor múltott minden egy szón.”

„Ezt ma tudjuk.”

„Aki ember, *akkor* tudta volna!”

Nem mertem megmaradni tagadásomban, mert láttam, mennyire felizgatja minden ellentmondás. Hallgattunk egy ideig, akkor megint megszólaltam: „Hagyjuk hát a konkrétumot. Nekem is fontosabb most az általános kérdés, és a maga számára annak ellentmondásnélkülisége talán életkérdés is.”

„Igaza van, Márta – de hol van itt ellentmondás?”

„Félek egy kissé, brutálisan rámutatni. Maga izgatott...”

„Nem. Csak beszéljen!”

„Nehéz tisztán meghatározni. Tulajdonképpen valami morális ellenszenvet érzek a teóriájával szemben. De tudom, hogy az én érzésem itt nem tud különböztetni. (Maga mondja mindig, hogy ez asszonyos vonás bennem.) Gondolathibák ellen is »moral sense«-em⁴ lázad fel. Az én érzésem pedig azt mondja: a maga jósága nem egyéb, mint nagyon finom és rafinált frivolitás, valami küzdelem nélkül kapott ajándéka az eksztázisnak, vagy – a maga számára! – olcsó lemondás az életről. Ismeri ellenszenvemet a misztikus világnézet ellen – de ez az ellenszenv Eckehartnak is megvolt. Hiszen tudja, hogy a »Márta és Mária« esetét miképpen magyarázza át a praktikus etikába és a világi cselekvésbe. Én valami »Zweieinigkeit⁵-et neszelek a maga jóságában, valamit, ami »seine Stelle hat über der Welt, doch unter Gott, am Umkreis erst der Ewigkeit⁶. Nem bánom, legyen kegyelem ez a maga jósága, de akkor a kötelességet kell akarni, és a jóságot mint Isten ajándékát kapni. Akkor mindent, amit oly megvetendőnek lát most, alázatos odaadással kell szeretni – csak akkor lehet túljutni rajta. Nekem úgy tetszik, mintha maga itt a legfontosabb instanciákat⁷ át akarná ugrani, és a végcél – ha ugyan végcél és elérhető – az út nélkül elnyerni. A kegyelem várása abszolúció⁸ minden alól, vagyis a megtestesült frivolitás. De a maga

⁴ erkölcsi érzékem [V. A.]

⁵ kötelesség [Kiadó]

⁶ aminek helye a világ fölött, de Isten alatt, az örökkévalóságnak csak a peremén van [Kiadó]

⁷ (itt) kérelmeket, kereseteket [V. A.]

⁸ felmentés [V. A.]

frivolitása még finomabb – önkínzóbb. Maga aszkétája a frivolitásnak. Maga másoknak hagyja a gyönyöröket, melyeket az adhat, maga kitalál egy emberfaját, melyet azok megilletnek, maga azonban boldogtalan, az életből kizárt, hitvány. Maga vállalta az örök kísértést, hogy amazok az örök napfényben részesedhessenek. De bármilyenek legyenek valamely könyv végszavai, akár felmagasztosulást, akár kárhozatot jelentők: lapjait átlapozni, hogy hamarabb érzük végét, mindig frivolitás marad.”

„Maga máma igazán nőiesen csökönyös. Mindenáron meg akar engem menteni, és nem is kérdi, olyan állapotban vagyok-e, melyből kell hogy mentsen. Ami pedig a frivolitás vádját illeti, az hamis és igazságtalan. Maga az én kifejezőmódomba kapaszkodik, mintha nem tudná, hogy a magyarázatnál mindent absztrahálni, tehát tudatossá kell tenni, és hogy én ebben talán szükségtelenül túlzok. Bizony, a jóság kegyelem és csoda, de nem azért, mert önelégülten, lustán és frivolán várakozunk rá, hanem azért, mert egy végsőkig feszített paradoxonnak valami csodálatos, ki nem várható, ki nem számítható és mégis szükségszerű feloldása. Isten követelése, abszolút és teljesíthetetlen: az emberközi megértés formáinak szétrobbantása. Ennek a lehetetlenségnek tudata bennünk azonban szintén abszolút és rendíthetetlen. És mégis az, akinek a jóság kegyelme megadatott, aki a jóságban van, annak hite e »mégis«-ben éppen olyan abszolút és rendíthetetlen. A jóság »megszálltság«. A jóság nem szelíd, nem rafinált és nem kvietisztikus.⁹ A jóság vad, kegyetlen, vak és kalandor. Annak lelkében, aki jó, megszűnt minden pszichológiai tartalom, minden ok és minden következmény. Tiszta fehér lap annak lelke, melyre a sors abszurd parancsát írja. És e parancs vakon, vakmerően és kegyetlenül végrehajtatik. Hogy pedig ez a lehetetlenség tetté lesz, ez a vakság megvilágosodássá, ez a kegyetlenség jósággá – ez a csoda, ez a kegyelem.”

„És maga? És a maga – bűne?”

„Lássa, Márta, ha maga frivolitásról beszél – és magának itt igazán finom érzéke van –, frivolitással kellett volna vádolnia régi magamat, mely akkor voltam, amikor ő még élt. Lássa, akkor határokat léptem át, és kategóriákat kevertem össze. Jó akartam lenni hozzá. De az ember – ebben igaza van – nem akarhat jó lenni. Főképpen pedig valakihez való viszonyban nem akarhatja a jóságot. Az kell, hogy az ember a másikat megmenteni akarja – akkor jó. Az ember e megmentést akarja – és talán gonoszul, kegyetlenül, tirannikusan cselekszik, és talán bűn minden cselekedete. De a bűn sem ellenkező valami a jósággal, és ha mégis az, csak szükséges diszharmónia a kísérő szólamban. Kíméletesség, magamra és a másokra való gondolás, finomság, tartózkodás, meggondolások – íme, ez vagyok én, és íme, ez az, ami embertelen, élettelen, Istentől elhagyott és igazán bűnös. Én tiszta életet akartam élni, melyben mindent csak óvatos s aggodalmasan tisztán tartott kézzel fogjak meg. Az életnek ez a fajtája azonban hamis kategória alkalmazása az életre. Tiszta legyen az élettől elkülönített mű. Az élet azonban nem lehet, és nem lesz tiszta. A közönségesség nem tud mit kezdeni a tisztasággal, csak erőtlen tagadás az számára, és nem kivezető út a zavarból, inkább még öregbítője annak. A nagy élet pedig, a jóság élete, nem szorul többé rá a tisztaságra; neki egy másik, magasabb rendű tisztasága van. A tisztaság az életben csak halovány dísz, és sohasem válhat hatóerejévé a cselekvésnek. Hogy ezt nem láttam, az volt a frivolitás. A tisztaságot akarni pedig, mint ahogy én akartam, már éppenséggel nem szabad, mert akkor abszolút tagadássá lesz, és elveszíti a benne volt vad és csodálatos »mégis«-t: tisztának maradni bűn, csalás és kegyetlenség közepette. Ezért nem volt ő soha nyílt hozzám. Frivolnak,

⁹ (itt) megbékélő [V. A.]

játékosnak és komolytalannak kellett hogy tartson engem. Bizonyára még beszédjének hangja sem volt soha őszinte velem szemben, az is alkalmazkodott a hazugsághoz. Végre is, ő asszony volt – és valamikor valami reménységféle voltam számára. Hiszen én meg akartam őt menteni, de nem voltam megszállva ennek akarásától. Tiszta akartam maradni, és úgy véltem, neki is tisztának kell maradnia. Talán ez az egész megmenteni-akarásom nem volt egyéb kerülő útnál a jósághoz és a tisztasághoz, melyet magam számára akartam. Átugrottam az utat, hogy mindjárt célnál legyek, cél pedig csak út volt az úthoz, amelyet én célnak véltem. Most azonban megvilágosodott elmém: ez az értelmetlen és abszurd és tragédiátlanul katasztrófális vég számomra istenítélet. Én kiválok az életből. Mert miképpen a művészetfilozófiában csak lángésznek szabad előfordulnia, úgy az életben a jóság kegyelmével áldottaknak lenne csak szabad.”

Ijedten ugrottam fel. Ijesztett a szavak értelme, bár egész nyugodtan mondotta őket, olyan hangon, mint ahogy valami új teóriáját szokta magyarázni. Hozzáléptem, és megfogtam a kezét: „Hát mit akar? Mi szándéka van?”

Nevetett. „Ne aggódjon, Márta. Az öngyilkosság az életnek kategóriája, én pedig már rég meghaltam. Most tudom, világosabban látom, mint valaha. Ha arra gondoltam, hogy maga el fog jönni, reméltem, hogy őróla beszélhetek majd – és félttem is tőle. Félttem tőle, de – lássa, ilyen zavaros és gyerekes voltam – reméltem is, hogy hallgatni és sírni fogok. Most pedig a jóságról beszélünk – éppen így tovább beszélhetünk volna, teszem, az allegorikus festés lehetőségéről. Mondja, nem mérhetetlenül brutális ez a mi beszélgetésünk? Tudnia kell, hiszen maga él. Különben tagadni fogja ezt, mivel jó; végre is ez csak az én beszélgetésem – de maga jóságos, és ezért részt vesz benne.”

„Maga sokat sírt – és most is sír. Ez a maga sírása.”

„Nagyon jól tudja, hogy ugyanazt mondja, amit én: ez az én sírásom. Elmosódtak bennem a formák, és összekeveredtek: az én életformáim nem formái az életnek. Ez csak most lett előttem világos. Ezért istenítélet számomra az ő halála. Neki meg kellett halnia, hogy az én művem befejeződhessen, hogy ne maradjon számomra egyéb a világon az én művemnél.”

„Nem, nem!”

„Megint nagyon egyszerűsíteni akarja a dolgot. Gondoljon arra a három kauzalitásra, melyet az imént említettem. Mindennek megvan az oka és indítója, de mindennek van értelme is, az istenítélet pedig csak az értelemben lehet. Hagyjuk ki a külső okokat és a pszichológiai indítékokat a játékból, mindezekhez az én kérdésemnek semmi köze. Ismeri Kőműves Kelemen ősrégi legendáját, melyben éjszaka leomlik, amit nappal raktak. Végül a kőművesek elhatározták, hogy akinek a felesége elsőnek hozza ki az ebédet, azt a kő közé rakják. Kőműves Kelemenné jött ki elsőnek. Ki járhatna utána az okoknak, hogy miért éppen ő? Megszámlálhatatlan külső ok van és lelki indíték. Mégis mindaddig, amíg a fizikai vagy pszichikai világ szempontjából nézzük, brutális és okatlan véletlen, hogy éppen neki kellett elsőnek kijönnie. Gondoljon Jefta lányára is. Mindennek mégis volt értelme – nem Kőműves Kelemen és nem Jefta számára, hanem művüknek számára. A mű az életből nőtt ki, azonban ki is nőtt belőle; emberi anyagból készült, de embertelen, sőt emberellenes. A vakolat, mely a művet a szülőélettel összeköti, egyszersmind elválasztja tőle mindörökre: ez a vakolat embervérből való. Krisztus mondotta: »Ha valaki énhozzám jó: és meg nem gyűlöli az ő atyját, anyját, feleségét, magzatit, atyafiait, húgait, nénjeit, sőt a maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom.« Most nem a művészettragédia pszichológiai oldalára gondolok. Számomra ez a konstelláció egyszerűen tény. Embertelen tény, ha úgy akarja – itt azonban nincs többé szó

emberiességről. Nem, én nem bírom ki többé a közönséges életnek azt a zavarosságát és őszintétlenségét, mellyel mindent egyszerre akar, és el is ér, mert semmi igazat nem akar, és semmit sem akar igazán. Minden, ami tiszta, embertelen. Mert az úgynevezett emberiesség nem egyéb, mint területek s határok folytonos elmosása és összezavarása. Az eleven élet formátlan, mert túl van a formákon. Emez azonban azért formátlan, mert benne semmi forma nem tud világossá és tisztává lenni. Világosság azonban nem keletkezhetik másképpen, csak úgy, hogy e káoszból erőszakosan kiszakad, csak úgy, hogy mindent elvágunk, ami a földdel összekötötte. Az igazi etika is emberellenes; gondoljon csak Kantra! Mivel pedig számomra ő volt minden, amit életnek nevezhettem, ezért az ő halála – és az én segíni-tehetetlenségem, mely halálát okozta – istenítélet számomra. Valahogy azt ne higgye, hogy én megvetem az életet. De az eleven élet szintén mű, nekem pedig másik adatott feladatul.”

„Itt megint kikerült valamit. Ez megint túlságosan egyenes út. Maga barát akar lenni, a reformációt azonban sohasem lehet többé meg nem történtté tenni. Nem éppen a maga tisztaság-ideálja beszélteti magát most is így? Maga minden kegyetlenséggel, zavarossággal és piszokkal szemben való ideges túlérzékenységét egyesíteni akarta emberek közt való étellel. Mivel pedig e kísérlete – úgy véli – kudarcot vallott, az egész életet el akarja dobni. Nem túl kényelmes-e ez a megoldás? Nem magakönnyítés-e csak a maga aszkézise? Nem lesz-e a maga műve, melyet embervér-fundamentummal akar megmenteni, azután még vértelenebb és alapozatlanabb?”

„Márta – szerencséje magának, hogy »tehetségtelen«. Ha nem volna tehetségtelen, mindig aggódnom kellene magáért. Sohasem fogja azt asszony megérteni, hogy az »élet« csupán egy szó, és csak a gondolkodás zavarossága révén jutott egységes realitáshoz. »Élet« annyi van, amennyi a priori meghatározott lehetősége van tevékenységünknek. A maga számára az élet – éppen az »élet«. Bocsásson meg, de azt hiszem, hogy maga el se tudja képzelni, hogy valami, ami igazán nagy, ne az élet koronája legyen. Talán csak a végén, talán csak nagy szenvedések árán, de mégis az élet koronája lesz majd, és színöröm és gyönyörűség. Soha még asszony a kínon és kéjen túlfekvő világba be nem lépett – ha nem volt nyomorék, ha nem állt meg az élet kapuja előtt már. Csudálatos és erős és szép valami az ilyen megtestesült egysége az életnek, az értelemnek és céloknak. Csak addig azonban, míg az élet célja és értelme maga az élet. Hol jut azonban hely a mű számára? Nem feltűnő az, hogy minden tehetséges asszony tragédiával vagy frivolitással végzi? Ők nem tudják az életet és a művet egységbe foglalni, és ezért valamelyiket frivolitásba kell ölniök – vagy maguknak elpusztulni. Komoly asszonyok, akik nem kizárólagosan csak asszonyok – a halál fiai. Sienai Katalin sem volt tiszta, öntudatos aszkéta, hanem Krisztus menyasszonya. Nem mondható oly egyszerűen oktalannak, hogy keleten az asszonyoktól megtagadják a mennyországot. Lehet, hogy ez igazságtalan, sőt egészen ferde dolog, de mindenképpen igaz, hogy az asszonyok sohasem vívhatják ki a lelki szegénységet.”

„A lelki szegénységet?”

„Ne legyen oly elfogult szavak iránt. Nagyon egyszerű valamiről beszélek, és ez a legegyszerűbb szó rá. Közönséges és zavaros valaki sohasem lehet lelkében szegény. Életének mindig számtalan lehetősége van, és ha az egyik kategória felmondja a szolgálatot, vagy pedig ő abban, akkor vidáman és kényelmesen átsétál egy másikba. A lelki szegénység csupán feltétele, kezdő stádiuma az élet igazi vitelének. Lelki szegénység annyi, mint felszabadulni saját pszichológiai determináltságunk alól, hogy kiszolgáltassuk magunkat mélyebb metafizikai és

metapszichikai szükségszerűségünknek. Lelki szegénység annyi, mint magunk feladása, hogy azáltal művünket realizáljuk; művünket, mely felőlünk nézve csak véletlenül a miénk, mely által azonban magunknak szükségessé válunk. Mi csak valami zavaros kéréje vagyunk vágyaknak és félelmeknek, örömeknek és fájdalomnak, valami, ami minden pillanatban elpusztul saját lényegtelenége miatt. De ha úgy lenne, hogy mi ezt a pusztulást akarnók, nem szüntethetnők-e meg ezzel végképp lényegteleniségünket, úgy, hogy azt egy éppúgy pusztulásra szánt semmiség fel se is válthassa többé? Életünk értelmét mindig eltakarják motívumai, teleológiáját kauzalitása, és sorsunkat eltakarják az apró muszájok. Mi az értelmet keressük, a megváltást. »A döntést kívánja a derék, és semmi mást«, mondja Lao-ce. A közönséges empirikus élet azonban még igazi kísértést sem adhat nekünk. Túlbecsüljük ezt az életet, ha disszonanciáiról beszélünk. Disszonancia csak a hangok valamely rendszerében lehetséges, tehát valamely immár egységes világban; zavar és akadály és káosz még csak nem is disszonanciák. A disszonancia világos és egyértelmű, ellentéte és kiegészítője a lényeknek: a disszonancia a kísértés. Ez az, amit mindnyájan keresünk, a mi valódi kísértésünket, azt, amely lényegünket rendíti meg, és nemcsak perifériáján okoz rendetlenséget. A megváltás – formává-levésnek is nevezhetném – a nagy paradoxon: a kísértésnek és a megkísértettnek egyévválása: egyévválása a sorsnak és a léleknek, az ördögnek s az isteninek az emberben. Tudja, ugye, a művészetfilozófiából, hogy minden forma akkor keletkezik, ha lehetőségeinek termésthözó és életet adó paradoxonja megtaláltatott, amikor a kegyetlen határ gyümölcsöt hoz, és a lemondás gazdagsággá lesz. A lelki szegénység homogénná teszi a lelket: ami nem lehet sorsa, még csak eseménye sem lesz, és csak a legvadabb kísértés válik ingerré számára.”

„És a mű? A maga műve? Félek, hogy megint a jóságról akar beszélni, és idegen tökéletességeket akar dicsérni.”

„Nem. Én tisztán formálisan beszéltem, az élet vitelének előfeltételeiről; tehát a jóságról is, de nemcsak arról. Valamely egészen általános etikáról beszéltem, olyanról, mely mindent felölel, és nem csupán a közönséges élet emberközi cselekedeteire vonatkozik. Mert amennyiben minden tevékenységünk cselekvés, valamennyinek hasonló tisztán formális előfeltételei vannak, valamennyinek ugyanaz az etikája. Ez az etika azonban éppen azért mindig tagadó, tiltó és tartalmatlan. Ha az ilyen etikában van tisztán formulázható törvény, így kell hogy hangozzék: ne tedd, amit tenni nem vagy kénytelen. Ez az etika negatív, és ezért mindig csak előkészület és közbenső állomás; csak előfeltétel és út a műhöz, az erényhez, a pozitívumhoz. Többet mondok: az erény megszálltság. Nekünk nincs erényünk, nem is vagyunk erény, hanem az erényé vagyunk. Lelki szegénység pedig annyit jelent, mint elkészülve állni erényünk számára. Így kell élnünk: a mi életünk értéktelen és jelentőség nélkül való, és minden pillanatban halálra szánunk, sőt minden pillanatban csak engedelemre várunk, hogy eldobjassuk – és mégis élnünk kell, intenzíven, minden erőnkkel és érzékünkkel. Mert mi kelyhek vagyunk csupán, de a szellem megjelenésének egyedüli kelyhei; csak mibelénk ömölhet bora megnyilatkozásának, csak bennünk, csak általunk jöhet létre kinyilatkozása, transzszubsztanciációja.¹⁰ Nincs jogunk ez alól kivonni magunkat. És tiszta kell hogy legyen a kehely, de más ez a tisztaság, mint amelyikről az előbb beszéltem: ez a lélek egységessége és homogeneitása. Mikor Edmond de Goncourt-t a vakság fenyegette, ezeket írta: »Il me serait peut-être donné de composer un volume, ou plutôt une série de notes, toutes

¹⁰ átlényegülése [V. A.]

spiritualistes, toutes philosophiques, et écrites dans l'ombre de la pensée.«¹¹ Lelki szegény volt ő, mikor így beszélt, és az ő esztétasága a megszálltság erényével volt teljes. Apriorikusokká kell válnunk, és minden apperpció- és reakciólehetőségünk¹² sorsszerű akaratlansággal a mű irányának kategóriája szerint kell hogy igazodjunk. Akkor a lélek megfosztottsága a szegénység által aktivitássá lesz, a múltól való megszálltságnak termékeny és rettenetes dühöngésévé, mely megvalósulásra éhezik. A lelki szegénység előfeltétel volt, a negatívum, a menekvés az élet silány végtelenségéből, a lényegtelen sokszerűségéből. Itt új gazdagság virágzik, az egység gazdagsága. »Minden rész az egészből fakad«, mondja Plótinosz, »és mégis rész és egész mindig összeesnek. Sem sokszerűség, sem különbözőség nincsen, és fáradhatlan és kimeríthetlen minden. A nézésben nő a látás«. Amíg a közönséges életben fogva maradunk, csak hiú torzképei vagyunk Istennek, és rossz töredékességgel ismétljük mindenoldalú teremtésének nagyszerű töredékességét. A műben, mely szegénységből és megszálltságból keletkezett, a töredékesség körré kerekült, a sokszerűség a hanglétra egy hangjává tisztult, és az atomok zűrzavaros kavargásából planéták lesznek, és planéták pályái. Ami ebben közös, az a műhöz vezető út, az erény etikája. Minden mű azonban élesen elválik minden társától. Nem tudom, hogy ez az út magában véve Isten akarta út-e, és Istenhez vezet-e. Csak azt tudom, hogy ez egyetlen utunk, és nélküle eltévedünk a mocsarakban. A jóság csak egy út a sok közül, de az az út bizonyosan Istenhez vezet; mert számára minden úttá lesz és benne egész életünk elveszt mindent, ami csak életszerű volt benne. A jóságban a mű emberellenessége a legmagasabb emberiességgé lesz és a közvetlenség iránt való megvetése igazi érintkezéssé a lényeggel.»

„Maga, ha jól értettem, a kasztokat akarja metafizikai alapon újból felállítani. Maga tehát csak egy bünt ismer: a kasztok összekeverését.»

„Tökéletesen megértett. Nem tudtam, hogy eléggé világosan fejeztem-e ki magam, és attól félttem, hogy ezt összetéveszti az önmagunk iránt való kötelességek ostobán modern individualizmusával. Nem vagyok rá hivatott, hogy a kasztok számát, miféleségét és mindegyik kötelességeit meghatározzam. De látom, hogy maga éppúgy meg van róla győződve, mint én, hogy csak bizonyos számú kaszt van. Érti most már a »saját« kötelességnek jelentését, az erényét? Benne legyőzzük az életnek hamis gazdagságát és hazug szubsztanciáját, és magunkban formává váltjuk meg. Szubsztanciaéhsége kényszeríti a szellemet, hogy az embereket kasztokba ossza, hogy e homályosan egységes világból a formák sok világos világát teremtse. A szubsztanciára való vágyból keletkeznek a formák, és úgy látszik, mintha a szubsztancia ezen egyedül lehetséges megvalósulásban magát szüntetné meg. De csak a formává-levés útjai, a formálás törvényei és a formálónak kötelességei különbözők. De közülük mindegyik csak hasonlat, csak tükörképe a szellem alakulásának. És valamint formális előfeltételeik ugyanazok voltak, úgy létezésük ténye ugyanegy jelent: a szubsztancia megváltását a hazugságból az igazságba. A megváltásnak pedig nem lehet többese. A formák nem hasonlítanak egymáshoz: lényegük az egymástól való legszigorúbb elkülönülés. Az erényesek, akik kötelességüket teljesítették, Istenhez szállnak, és tudja, hogy csak »saját« kötelességek vannak, és ezek szerint vagyunk mi, emberek kasztokba különítve. De itt megszűnik minden különbség. Itt elhallgat minden kételkedés: csak egyetlen megváltás lehetséges.»

„És a maga kötelessége?”

¹¹ Talán még megadatott volna, hogy létrehozzak egy kötetet, vagy inkább egy sereg jegyzetet, szellemeset, filozofikusát, a gondolat árnyékából születőt. [Kiadó]

¹² észlelés- és válaszlehetőségünk [V. A.]

„Ismeri. Ha élni akarnék, evvel áthágnám kasztom korlátait. Hogy őt szerettem, és segíteni akartam, már áthágás volt. A jóság az enyémnél magasabb kaszt kötelessége és erénye.”

Kevésre rá elváltunk, és megbeszéltük, hogy ő pár nap múlva felkeres engem. Két napra rá föbe lőtte magát. Mint tudja, egész vagyonát nővérem gyermekére hagyta, íróasztalán felütve találtuk a bibliát, és az apokalipszisban ez a hely volt megjelölve: „Tudom a te dolgaidat, tudniillik, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév: vajha volnál hideg, vagy hév! Annakokáért, mivelhogy lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kiokádlak az én számból.”

(Első megjelenés: *A Szellem*, 1911. dec. I. évf. 2. sz. 202–214. Közlésünk alapja: Lukács György: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk. és a jegyzeteket készítette Tímár Árpád. Magvető Kiadó, Bp. 1977. 537–551.)